

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 5, Jan.-Dec. 2021, P.

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2021ء، مسلسل شمارہ 5

☆ ڈاکٹر ثمنینہ بتول، ڈاکٹر عائشہ رحمان

بھگت کبیر سانجھ ولتا دا حامی**Abstract**

Bhagat Kabir saint and mystic poet belong to 15th century. He was one of the Bhagati movement followers through which he gave the message of equality, love and peace. His poetry was in the genre of Dohe and songs. The topics of his poetry were oneness of God, love, negation of pride, arrogance, lies and importance of soil, nullify materialism, reality of death and truth. His poetic style is effective whereas his Dohas and songs contain Hindi, Persian and Arabic language words.

بھگت کبیر سادھو، درویش تے بھگتی تحریک دے پیروکار دی حیثیت نال جانی پچھانی شخصیت نیں جہاں دی شاعری اتے صوفیاں بزرگاں دیاں سوچاں دی گوڑھی چھاپ اے۔ بھگتی تحریک دے آگورامانند دے چیلے دی حیثیت نال بہوں مشہور ہوئے۔ ایہد اکارن اوہناں دا بہتا ویلا عامان وچ لنگھنا سی۔ اوہناں شاعری راہیں ایکتا، پریم تے امن داسنیہا لوکاں کی تائیں اڑایا۔ جمیل جالبی موجب:

”کبیر عوام کے شاعر تھے اسی لیے ان کی زبان عوام کی زبان تھی۔ وہ جو کچھ کہتے تھے عوام کو زبان میں کہتے تھے۔ الفاظ کی صحت کی ان کو فکر نہیں ہے۔“ (1)

☆ ایسوی ایٹ پروفیسر شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

☆ اسٹنٹ پروفیسر شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

بھگت کبیر دے جمن تے مرن بارے لکھاریاں دی رائے وچ اختلاف اے۔ کچھ لکھاری اوہناں نوں تیرھویں جد کہ کچھ اوہناں نوں پندرھویں صدی عیسوی دا شاعر آکھدے نیں۔ کبیر نے برہمن گھرانے وچ اک بیوہ دے گھر جنم لیا جہاں نوں اوہ تالاب کنڈھے چھڈ گئی۔ نیر و نامی مسلمان جولاہے تے اوہدی بیوی نیانے اوہناں نوں پالیا۔ غریبی پاروں اوہناں دی تعلیم ول دھیان نہ دتا گیا پر اوہناں نے اپنے باپ دا پیشہ سکھ لیا۔ کبیر نے دنیا تیاگن دی مخالفت کیتی۔ اوہناں ویاہ وی کیتا تے اک پتر تے اک دھی وی سی۔ بھگت کبیر نے شاعرانہ اظہار لئی دوہڑے تے گیت جیہیاں صنفاں نوں اپنایا۔ سردار جعفری لکھدے نیں:

حالات و واقعات کا کبیر، سن اور تاریخ کا کبیر زندہ نہیں ہے لیکن فکر اور شعور کا

کبیر، جذبے اور احساس کا کبیر، شعر اور نغمے کا کبیر زندہ ہے۔ ہر دوہا اس کی ہستی

ہے، ہر پد (نظم) اس کی ذات، ہر خیال اس کی زبان۔“ (2)

گرنٹھ صاحب وچ شامل بانیاں وچ سبھ توں ودھ کلام بھگت کبیر جی دا اے۔ اوہناں دی شاعری وچ رب دی ایکتا تے اوہدے نال عشق، غور تکیر تے جھوٹ دی ننڈیا، دنیا دی بے ثباتی، موت دی حقیقت تے سچ دی وڈیائی شامل نیں۔ اوہناں دا بیان ڈھنگ گوہ گوچرا تے تمثیلی جد کہ اوہناں دے دوہڑیاں تے گیتاں وچ دو جیاں زباناں دے شبدیں دی رلت اے۔ بھگت جی دی شاعری وچ ویلے دیاں مقامی زباناں توں وکھربے، فارسی دا ڈھیر اثر اے۔ V.K.Sethi دے آکھن موجب:

"in his poems Kabeer has used words from many languages and dialects, Braj, Aradhi, Bhajphai, Maithili, Rajasthani, Bundelkhandi, Punjabi, Marathi and Gujarati. He has even employed words from Sanskrit, Persian and Arabic with equal facility." (3)

بھگت کبیر نے لوکاں نوں عمل ول پریریا عبادت پاروں ای انسان دی نجات اے۔ اوہناں دا جیون عشق الہی وچ ڈبیا سی۔ اوہناں گیتاں تے دوہڑیاں راہیں رب دی ایکتا تے وڈیائی بیان کیتی۔ رب قادر کریم اے جیہڑا کائنات دا نظام اکلیاں بناں کسے سہارے چلا رہیا اے۔ اوہدی ذات ازل توں ابد تائیں رہن والی اے۔ اوہدے جلوے تے قدرتاں لا محدود نیں مکان تے زمان دی قید توں آزاد اے۔ آسماناں تے زمیناں دی ساریاں مخلوقاں دا پالنا ہمارا اے۔ اوہدی مخلوق وچوں کوئی بھکا نہیں سوندا۔ بھگت کبیر ایس حوالے نال اپنے دوہڑے وچ لکھدے نیں:

کبیر پر بھاتے تارے کھسے، تیوا یہ کھسے سریر
اے دوئے اکھر نہ کھسے، سو گہ رہو کبیر (4)

بھگت کبیر دی شاعری اتے بھگتی تحریک دی گوڑھی چھاپ اے جیہدے راہیں اوہناں انسان دوستی، محبت، امن تے مساوات دا درس دتا۔ بھگت جی اسلام تے ہندومت دوہناں مذہباں توں متاثر سن۔ مسلماناں نال اکٹھیاں رہن پاروں اوہناں دی سوچ تے فکر وچ اخلاقی قدراں دی چاشنی سی جیہڑی تنگ نظری توں وٹھی وکھالی دیندی اے۔ اوہناں وکھرے تے نفرت توں منع کیتا۔ کیوں جے اوہناں نے انسانی مساوات نوں فوقیت دیندیاں مذہب توں وکھاپنی شاعری نوں رچیا اے۔ انسان ہووے دے ناطے اوہ سبھ نوں برابری دا درجہ دیندے نیں کسے اونچ دے قائل نہیں۔ گوپی چند نارنگ لکھدے نیں:

”کبیر نے معبود حقیقی کا جو تصور پیش کیا ہے اس میں ہندو مذہب اور اسلام دونوں کی روح جھلکتی ہے۔ وہ مطلق بھی ہے اور مشخص بھی۔“ (5)

اللہ واحد تے لاشریک اے جیہڑا ہمیش رہن والا اے۔ دینا تے دنیا نال جری ہر شے فانی ہووے اے۔ رب دے کن نال فیکون ہو جاندا اے۔ انسان جو سوچدا اے اوہدے بارے وی رب نوں جانکاری اے۔ انسان دی حیاتی برف وانگوں اے جیہڑی پگھل کے وجود گوا دیندی اے۔ انسان نوں ہر ویلے رب توں ڈرنا چاہیدا اے جیہڑا زور آور اے۔ رب نے انسان دی حیاتی وچ نشیب تے فراز راہیں توازن انسان دی حیاتی نہ پھلاں دی تے نہ ای کنڈیاں دی تیج اے۔ دکھ، تکلیف، غم، سکھ تے سکون انسان دے وس نہیں پر رب داناں پکارن پاروں انسان حیاتی دے دکھاں، تکلیفاں نوں تیاگ کے خوشیاں تے سکھ مانیا جاندا اے۔ محبوب نوں ملن دی تا نگھ تے آس انسان اندراک اجیہی ہمت پیدا کردیندی اے پئی اوہنوں نہ کسے تکلیف نہ کسے خشی دا احساس باقی رہندا اے۔ محبوب نوں پاوون مگروں ای سارے جذبے تے احساس اپنے جو بن تے وکھالی دیندے نیں تے جے محبوب مجاز دے پردے ہٹا کے حقیقی دنیا دا واسی وکھالی دیوے تے خشی دا ٹھکانہ ای نہیں ہوندا۔ بھگت کبیر وی سائیں اگے اپنے دکھاں درداں دی پپٹا سناؤندیاں دل دا بھار ہولا کردے نیں۔ کبیر اپنے محبوب یعنی رب نوں ملن لئی بے چین سن اوہ گیت راہیں اپنے وچار سانجھے کردیاں آکھدے نیں:

سائیں بن درد کرتے ہوئے

دن نہیں چین رات نہیں منڈیا، کا ہے کہوں دکھ ہوئے

آدھی رتیاں پچھلے پہروا، سائیں بنا ترس رہی سوئے

کہت کبیر سنو بھائی پیارے، سائیں ملے سکھ ہوئے (6)

کائنات دا ظہور عشق پاروں ہو یا دین اسلام راہیں اللہ نال عشق، محبت تے پریم دا پرچار کیتا گیا۔ رب نال عشق،

محبت تے پریم دا درس بھگت کبیر دے کلام وچ ڈھیر اے۔ پریم نال کدورت تے وکھرے چہ جذبات مکدے نیں سکوں انسان اپنے آپ وچ رب دی ذات دا جھلکا دکھائی دیندا اے۔ بھگت کبیر نے لوکائی نوں پریم دا درس دتا کیوں جے ایہی رب دے ذکر تے سکون دی بنیاد اے۔ محبت دی حس ہر جاندار نوں دتی گئی اے پر رب نے ایس حس توں وکھ انسان نوں عقل، سمجھ تے دانائی دے کے دو جیاں مخلوقاں اتے فضیلت دتی۔

بھگت کبیر دی سانجھ عامان نال سی جیہڑے اوہدے کول آندے، بہندے تے وچاراں توں لا بھ چکدے۔ اوہ لوکائی نوں اپنے نال رکھدے تے اونہاں دے دکھ تے تکلیفاں دور کرن دا جتن کردے۔ اوہناں ونڈ تے فرقہ بندی دی مخالفت کردیاں ساریاں انساناں نوں اک مقام دتا۔ اوہ مساوات دے حامی سنجس پاروں اپنی کوتا وچ انفرادیت دی تھاں اجتماعیت دی گل کردے قاضی جاوید، بھگت کبیر دے حوالے نال لکھدے نیں:

”کبیر داسانگا لوکائی نال سی تے اونہاں دے خیالات اتے اجتماعیت پسندی

غالب اے۔ اوہ لوکائی نوں نال لے کے چلنا چاہندے نیں۔ اونہاں نے

مہاویر تے مہاتما بدھ توں وی زیادہ سماجی طبقہ بندی دی مخالفت کیتی۔“ (7)

انسان دا وجود ہمیش رہن والا نہیں سکوں فانی اے وڈیائی دی مندی کرنی چاہیدی اے۔ اللہ دی ذات ان اللہ علی کل شئی قدریر اے ایس لئی وڈیائی اوہدے کول اے۔ اللہ نے انسان نوں اشرف المخلوقات بنایا تے فرشتیاں توں وی اُچا قرار دتا۔ وڈیائی انساناں تے فرشتیاں دی صفت نہیں۔ وڈیائی اختیار کرن نال تکبر عز ازیل راخوار کرد، بہ زندان لعنت گرفتار کرد جیہی اوکھت بھوگنی پیندی اے۔ اللہ نوں عاجزی تے انکساری پسند اے ایس لئی انسان نوں ہمیش رب اگھکھنا چاہیدا اے۔ رب اگے جھکن نال انسان دیاں اوکھتاں سوکھتاں وچ بدل جانداں نیں۔ بھگت کبیر لکھدے نیں:

کبیر گرب نہ کیجیے، چام لپیٹے ہاڈ

ہیور اوپر، چھتر تر، تے پھن دھرنی گاڈ (8)

اللہ نے انسان نوں دھرتی اتے آکڑ کے ٹرن توں وی ہٹکایا اے۔ انسان دی اپنی کوئی حیثیت نہیں۔ اوہنوں رب نے اپنی عبادت لئی ایس دنیا وچ گھلایا۔ مرن مگروں انسان مناں مٹی تھلے دب جاندا اے تے اوہداناں، شخصیت تے پچھان مک جاندی اے۔ جھوٹ مندیائیاں دی جڑھ اے جیہڑی چنگیاں نوں گھن وانگوں کھا جاندی اے۔ اک جھوٹ لکاؤن لئی ڈھیر جھوٹ بولنے پیندے نیں۔ حق تے باطل دا دیدہ ہمیش توں رہیا پرست حق سچ دی اے۔ لو بھ لالچ توں بچن دی پریرنا کردیاں بھگت کبیر تے انسان نوں انج درس دتا:

کبیر جہاں گیان تہاں دھرم ہے، جہاں جھوٹ تہاں پاپ

جہاں لوبھ تہاں کال ہے، جہاں کھما تہاں آپ (9)

دنیا کھید تماشا اے چہنے مک جانا اے ایس لئی اخلاقیات داپلہ نہیں چھڈنا چاہیدا۔ انسان دی حیثیت دنیا وچ جمان وانگوں اے جہنوں اپنے ساہواں تے وی اعتبار نہیں۔ ایس مہمان خانے وچ کجھ چر آون اے ہمیشہ لئی نہیں۔ کل نفس ذائقہ الموت یعنی موت دی حقیقت توں انکار نہیں۔ جیہڑا جمیا اے اوڑک اوہنے مرنا اے۔ حیاتی دے تھل وچ انسان دے ساہواں دا کوئی اعتبار نہیں۔ انسان ایس دنیا وچ خالی ہتھ آیا اے تے مرن ویلے وی خالی ہتھ جاوے گا۔ مرن نال اوہدی سہان تے ناں وی مک جاندا اے۔ دنیا دی لذتاں صرف دنیا دی حیاتی تائیں ای نیں یعنی انسان دا گھربار تے مال اولاد نال تعلق اوہدے ساہواں تیک اے۔ مرن مگروں جدوں آخر وچ حساب ہونا اے تاں عملاں اتے ہوگ نبیڑا کیا صوفی کیا بھنگی۔ عملاں نال بہشت جد کہ بھیڑے عملاں پاروں دوزخ وچ سزا بھگتنی پوے گی جیویں:

کبیر کوڈی کوڈی جور کے، جوڑے لاکھ کرور

چلتی بار نہ کچھ ملیو، لئی لنگوٹی تور (10)

بھگت کبیر نے ذات پات دی ونڈ مکاؤن دی نہ صرف پک کیتی سکوں مسلماناں تے ہندوواں نوں سانجھیاں کرن دا آہروی کیتا۔ ایسے پاروں مسلمان اوہناں نوں مسلمان جد کہ ہندو اوہناں نوں ہندو سمجھدے سن۔ رب سوہنے نے انسان نوں مٹی گارے توں بنا کے ایہدے وچ روح پھونکی چہنے اخیر مٹی وچ ای رل کے مٹی ہو جانا اے۔ جے اوہ ایس حقیقت نوں سمجھ لوے تے دنیا وی جنجالاں توں باہر آجاوے تے اک دو جے نال رل مل کے حیاتی لنگھاوے۔ غرور تکبر دی منڈیا کر دیاں اپنی حقیقت اُتے جے انسان غور کرے تاں مٹی توں عاجزی کرن دا ول وی سکھ سکدا اے جہنوں پیراں پیٹھ مدھولیا وی جاندا اے پر اخیر اوہ مٹی اوہدے پردے وی کج دی اے تے اوہدے چنگے مندے عیاں نوں اپنے اندر کالیندی اے۔ کبیر نے مٹی دے ایس پتلے دی حقیقت تے دنیا دی بے ثباتی انج بیان کیتی اے:

کبیر ماٹی کے ہم پوترے، مانس راکیو ناؤ

چار دوس کے پاپنے، بڈ بڈ روندھے ٹھاؤ (11)

مٹی دی اہمیت توں انکار ناممکن ایس گلوں اے پئی جیوندیاں پیراں تھلے جد کہ مردیاں انسان اوہدے تھلے دب جاندا اے۔ ایس لئی انسان نوں عملاں دی درستگی ول گوہ کرنا چاہیدا اے جس پاروں اوہدی نجات اے۔ اوہنوں حقوق اللہ تے خاص طور تے حقوق العباد ول توجہ دینی چاہیدی اے۔ نیچاں دی اشنائی توں انسان نوں کدی فیض نہیں لہدا۔ بھگت کبیر نے انجیہ لوکاں توں دور رہن دی تلقین کیتی اے جیہڑے دو جیاں نوں نقصان اپڑاندے نیں۔ چنگا میل ورتن انسان نوں کامیابی

تائیں اپڑا ندا اے۔ بھگت کبیر نے دنیا دے میلے وچ انساناں دی بے حسی ول دھیان دوا یا اے۔ اوہ اپنے جیسے جے لوکاں دی پرواہ نہیں کردا۔ ساک برادری پیسہ ویکھ کے نبھائی جاندی اے۔ ساکا چاری وچ پہلاں والی محبت تے اپنائیت نہیں۔ لوکیں اپنیاں نوں دکھ وچ ویکھ کے خوش ہوندے نیں۔

کبیر سبھ جگ ہو پھر یو، ماندل کندھ چڑھاء
کوئی کاہو کو نہی، سبھ دیکھی ٹھوک بجاء (12)

صوفیا وانگ بھگت کبیر دی شاعری وچ اوہ سبھ گن دکھالی دیندے نیں جنہاں دی ینہہ اخلاقیات اتے رکھی گئی اے۔ بھگت کبیر دی شاعری سماج دی تعمیر وچ اہم کردار کردی اے کیوں جے اوہناں سدھے سادھے ڈھنگ لوکائی دی زبان وچ پریم، ایکتا تے سانجھ دی گل کیتی۔ اوہناں عام لہجے وچ تمثیلی ڈھنگ لوکائی نوں انسانیت دا پرچار کیتا۔ ایہہ کارن اے پئی صدیاں لنگھن دے باوجود وی اوہناں دا کلام زندہ اے۔

حوالے

- 1- جمیل جالبی، ڈاکٹر، تاریخ ادب اُردو (جلد اول)، لاہور: مجلس ترقی ادب، طبع چہارم جون 1995ء، ص 46
- 2- سردار جعفری، مرتبہ؛ کبیر بانی، گیت، ترجمہ اور حواشی، کراچی: ذکر سنز، دوسرا پاکستانی ایڈیشن 2005ء، ص 8/7
- 3- Maqsood Saqib; Editing, Says Kabeer, Lahore: Suchet Kitab Ghar, First Edition January 2000, P.31
- 4- Ibid, P.72
- 5- گوپی چند نارنگ، اُردو غزل اور ہندوستانی ذہن و تہذیب، نئی دہلی: قومی کونسل برائے فروغ اُردو زبان، جولائی 2002ء، ص 88
- 6- کبیر بانی، گیت، ترجمہ اور حواشی، ص 164
- 7- قاضی جاوید، پنجاب دی صوفیانہ روایت، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، پہلی وار مئی 1993ء، ص 74
- 8- Says Kabeer, P.54
- 9- Ibid, P.123
- 10- Ibid, P.67
- 11- Ibid, P.59
- 12- Ibid, P.119